

İSLÂM MEDENİYETİNDE FARKLI KÜLTÜRLERİN BİRLİKTE YAŞAMASININ İLK TECRÜBESİ

Abdulhamit SİNANOĞLU (*)

Özet: Bu çalışmada İslâm'ın son Peygamberi¹ Hz. Muhammed'in Medine'ye Hicret etmesinden sonra, Müslüman ve Müslüman olmayan kesimler arasında oluşturduğu insan haklarının korunmasına yönelik ilk sözleşme belgesi, bu belgede yer alan maddeler ve daha sonra da Vedâ Hutbesinde ele alınan konular üzerinde durularak, Müslümanların insan hakları alanındaki ilk uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmakta ve günümüzdeki yansımaları irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Peygamberi, insan hakları, hicret, ilk sözleşme belgesi, veda hutbesi

Within the Human Rights Context the Practices of Prophet Muhammed and Today's World

Abstract: In this essay the first agreement aiming to protect human rights between muslim and non-muslim communities which was signed after hejira (immigration) of the Prophet of Islam to Medine is discussed. The content of the agreement and subjects of the Farewell Preach of the Prophet are further examined as examples of initial practices of human rights and their impacts to our contemporary world.

Key Words: Prophet of Islam, human rights, hejira (immigration), first agreement, Farewell Preach of the Prophet.

*) Doç.Dr., KSÜ. İlahiyat Fakültesi.
(e-posta:ahamit@mynet.com)

¹ Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün dinlerin ortak adı İslâm'dır. İslâm, Allah'ın bir peygamber aracılığı ile gönderdiği buyruklarına teslim olmak, böylece selamete ermek demektir; dünyada ise barış içinde yaşamak demektir.

Giriş

Bütün ilâhî dinlerin dinbilimcilerine (teologlarına) göre, insan haklarının kaynağı ilâhî kökenli olup, bunlar da bir Allah Elçisi aracılığı ile sözlü ya da yazılı olarak gelmiş ilahî buyruklardır. İnsanlığın atası olan ve Allah'ın ilk Elçisi Hz. Adem (a.s)'den, sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar bütün elçilerin insanlara tebliğ ettiği dinlerin gönderiliş maksadı, insanlar arasında adaletin, hakkın ve hukukun yerleşmesidir. İşte bu haklar, günümüzde de üzerinde sıkça durulan ve her insanın saygınlığını temel alan evrensel insan haklarının da kaynağı mesabesinde. Bu hakları temel alan dinler, temelde aynı amaçları gözetmekle birlikte, insanlık tarihi boyunca bir takım hukukî ihlallere karşı insanı korumak maksadıyla, *toplumların vaziyet, şart ve icaplarına göre* farklı biçimlerde dile getirilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. İlâhî kaynaklı dinler, başlangıçları itibariyle inanç, ahlâk ve hukuk ilkeleri temelinde aynı söylemlere sahip olmalarına rağmen; gelişim süreçleri içerisinde çeşitli insanî müdahalelere maruz kalmışlar, fakat ortak paydalarda buluşabilme potansiyellerini bu güne kadar sürdürebilmişlerdir.

İslâm Dini, Yüce Allah'ın son Elçisi Hz. Muhammed'in elçilik görevini tamamlaması ile "kemal" bulmuş ise de Müslümanların bin dört yüz küsur yıllık tecrübeleriyle birçok yorum farklılıklarına da sahne olmuştur.

İslâm dini incelendiğinde görülecektir ki, bu din, *tek tanrıya inanan insan merkezli* olup; insanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarının sağlıklı ve meşru bir zemine çekilmesini ve böylece onu dünya ve ahirette mutlu kılmayı hedeflemiştir. İslâm dini insanî değerleri en üst düzeyde gördüğünden; insanın geçici (fânî) olan hiçbir varlığa kul-köle olmasını istememiş ve bunlara tapınmasını yasaklamıştır; kendi gerçek değerini idrak etmesi için ona bir takım mükellefiyetler ve sorumluluklar da yüklemiştir. Bu mükellefiyetler, Allah'a kulluğa vesileler olsa da insanın bu dünyada hürriyet zevkini yaşamasını engellemez. Aksine daha hür bir hayat yaşamasını sağlar. Çünkü insanı yaratan Allah, ona rahmet ve merhamet ederek başıboş kalmasını istememiş ve hayatı boyunca aklını kullanarak doğru-düzgün bir hayat yaşamasını istemiştir. Bunun için onun dosdoğru bir yola (sırât-ı müstakîme) ve hidâyete ermesi için birtakım Peygamberleri aracılığı ile prensipler bildirmiş, toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğine dair temel hukûkî kuralları da *amaç ve ilkeler bazında* bildirmiştir. Bu emir ve yasaklar her Peygamberin tebliğ ettiği dinde bir takım farklılıklar içerse de, temel maksatları itibariyle aynıdır. Dinlerinin temeli olan iman esaslarında ise hiçbir değişiklik yoktur. Son Peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin temel iman esasları da diğerleriyle aynıdır. Fakat üslup ve söylem itibariyle daha evrenseldir. Çünkü O, son Peygamberdir. Bir daha kesin olarak Peygamber gelmeyeceği Allah tarafından bildirildiğinden, bu tebliğin evrensel olması, yani bütün zamanlara hitap etmesi ve her yerde uygulanabilir özellikte olması gerekir.

“Milletlerin oluşmasında dini rolü, inkar edilemeyecek tarihi bir tecrübe olarak gözler önündedir. Dinin, özellikle ilâhî dinlerin en sonuncusu ve en mütakâmil şekli olan İslâm dininin iki görevi bulunmaktadır. Birincisi, insanoğlunun endişe ettiği ve hiç bilemediği ölümden sonraki hayatında ona açık garanti vermek suretiyle endişe ve korkusunu gidermektir. İkinci görevi, bu dünyada insanoğlunun varlığını ona yakışır, en

iyi şekilde ve şahsiyetli olarak koruyabileceğini öğretmesidir. Bu, insanın var veya yok olma davasıdır. İslâmın gbu husustaki gayesi, insanoğlunun hangi şekilde olursa olsun, var olması değil, insanlık haysiyet ve şerefine uygun bir şahsiyet ve varlık sahibi, kendi kendine yeter, başkasından yardım isteyen değil, kendisinden yardım istenen bir kişi olmasını arzulamasıdır. Elbette kişiler toplumu oluşturur ve toplum ise devleti kurar.” (Atay, (2001): 25-26).

İşte İslâm Dini de bütün insanı merkeze alan bir yapıya sahip olması açısından, dünyanın değişik zaman ve yerlerinde yaşayan bütün insanların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını göz ardı etmeden, değişmez temel hükümlerin yanı sıra, bu temel hükümlere aykırılık teşkil etmeyecek yeni hükümler ortaya koymaya açık olan bir dindir.

“İslâm dini, insanın iman ve hukukuna saygıda “hukuk” mertebesini aşarak, bunları “zaruretler” kabul edip “farizâlar” arasına katmıştır. Yeme, içme, barınma, giyinme, güvenlik, inanç, düşünce ve ifade özgürlüğü, öğrenim hakkı, katılım, yöneticileri sorgulama hakkı, yetersiz yahut zalim idarecileri değiştirme hakkı... bunlardan birkaç temel haklardır. Bu haklar her insanın temel hakları olduğu gibi boynunun borcu olan zaruretlerdir. Çünkü insan bunlarsız yaşamını sürdüremez.”(Umara, 1992:7

“Dinimizde bedenın sıhhati dinin sıhhatinden önce gelir. Zira bedenın sıhhati, teklif etmenin ya da mükellef kılınmanın şartıdır. Bunun içindir ki, insanın sağlıkla ilgili mazeretleri söz konusu olduğunda, dini yasakları göz ardı edilerek mubaha dönüşür. Din işlerimizin düzgünlüğü dünya işlerinin düzgünlüğüne bağlıdır.”(Umara, 1992: 8) İmam Muhammed el-Gazzâlî (450-505/1058-1111) bu İslâmî gerçeği şu sözlerle ifade ediyor: “Dinin düzeni mârifet ve ibâdet sayesinde. Bunlara da ancak beden sağlığı, hayatın bekâsı, yeme, giyinme, barınma, vakit ve güvenlik ihtiyaçlarının yeterli düzeyde temin edilmesinden sonra ulaşılabilir. Bu zorunlu ihtiyaçlar güvenceye alınmadıkça din düzen tutturamaz. Yoksa tüm vakti zalimlerin kılıçlarından canını korumak, zorbalardan elinden rızkını koparmakla geçen biri, ilim ve amele ne zaman vakit bulacaktır?”(el-Gazâlî, t.y.: 135.

Biz İslâm teolojisi açısından hukukun akıl ve tecrübelerden yararlanılarak ortaya konması, yani aklî-beşerî bir olguyla birlikte oluşturulması, onun ilâhî kaynaklı olmasına asla engel teşkil etmediği kanaatindeyiz. Onun ilâhî olması, akıl ve tecrübeyi de temel almaya engel oluşturmaz. Çünkü akıl, son ilâhî kitap olan Kur'an'ın da birçok yerinde vurguladığı gibi insanları hidâyete ulaştırmada en önemli ilâhî bir bağış (mevhibe) olması itibarıyla her ikisinin doğrularının aynı yerde buluşması kaçınılmazdır. Dinin asıl kaynağının Allah olması, onun aynı zamanda mâkul olması da demektir. Yani dinin hükümlerinin aklî olmasından maksat, onun akla uygun, anlaşılabilir olması demektir. Yoksa kaynağının akıl olması demek değildir.

**1. Müslümanların İlk Vatandaşlık Anayasası Denemesi (Ed-Düstûr):
(H.1/M.662)**

İslâm Tarihi kaynaklarında detaylı bir biçimde anlatılan bu çekirdek anayasada yazılı olan hususlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ve arkadaşlarının Medine şehrine göç etmelerinden (Hicret) sonra, ilk olarak Mekke'den Medine'ye göç eden Muhâcirlerle, Medine'li Ensar arasında kardeşlik sözleşmesi yapıldı. Sonra Medine'deki Müslümanlarla, yeni "çekirdek/örnek devlet" in "vatandaşlığı" nı kabullenip İslâm'a ve Müslümanların cemaatine katılmayan civardaki Yahûdiler ve Hristiyanlar arasında da daha kapsamlı bir anlaşma yapılarak, bu anlaşma yazılı olarak (anayasa) düzenlendi. Bu metin kendi türünün dünyada ilk örneği sayılmaktadır. Buna göre bu metindeki anlaşma maddelerini kabullenen bütün taraflar bir *ümme*t sayılarak; bu günkü *vatandaşlık* anlayışına benzer bir biçimde *bu sahifenin ehli* kabul edilmişlerdir. Bu anlaşma, bir şehir devletinin de temellerinin atılmasını sağlamıştı. (Bkz. Hamidullah, 1999: 17-18).

Müslümanların ilk anayasası sayılan bu belgedeki maddeler, ilkeleri ve amaçları itibariyle bir devletin ve yönetimin nasıl olmasını belirleyen ve devletin vatandaşları üzerindeki otoritesinin sınırlarını çizen bir *ilkeler bütünü*dür. Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed, bu anayasayı tek başına değil, *Medinelilerle yüz yüze görüşerek* oluşturmuştur. Bu nedenle bu belgede yer alan hususlar, günümüz gelişmiş demokratik düzenlerinde çok önem verilen bir tür halk oylaması (referandum) niteliğinde ortaya konmuş kurallar olup; devlet ve vatandaş ilişkilerini düzenlemektedir. Medine ve çevresi bu hukukî düzenlemeden sonra kaba kuvvete dayalı saldırganlık, yağmalama, anarşi ve başıboşluktan kurtularak, insanlara *medenî* bir hayat öngören İslâm'ın kendilerine bahsettiği hak ve nimetlerinden yararlanmaya başlamışlardır. Böylece İslâm tarihinde bundan 1400 küsur yıl öncesinin ilk İslâm toplumunda herkes hak ve hukukunu bilerek yaşama imkânına sahip *medenî* bir toplum modeli oluşmuştu. Bu belge günümüz çağdaş anayasa kavramının temel özellikleriyle bir tür paralellikler taşıyan temel hak ve hürriyetleri bünyesinde barındırmakta idi.

Yukarıda adı geçen ilk Müslüman Anayasası'nın tam metnini son devrin en büyük İslâm alimi ve araştırmacılarından Muhammed Hamidullah, "Mecmu'ât-i Vesâik es-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l Hilâfeti Râşide" adlı eserinde (Kahire 1956) vermiştir.

Bu metinde Mekke'den Yesrib'e (Medine) göç eden Kureyş'li ilk Müslüman Muhâcirler, bu Muhâcirlere kucak açarak yardımcı olan Yesribliler/Medineliler², Avf Oğulları Yahûdileri, Haris Oğulları, Saide Oğulları, Cuşem Oğulları, Neccar Oğulları, Amr b.Avfi Oğulları, Nebit Oğulları, Evs Oğulları ile İslâm Dinine inanmış mü'minler ve inanmamış müşriklerin karşılıklı hak ve mesuliyetleri açık ve net bir biçimde ayrı ayrı belirtilmiş, ihtilaf edilen herhangi bir konuda ise Allah'a ve Resûlüne havale edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. (Bkz. Hamidullah, 1987: 62.

² Hz. Muhammed'in Yesrib şehrine göç edip yerleşmesinden sonra "Peygamberin Şehri" anlamında "Medinetü'n-Nebi", daha sonra da kısaca "Medine" denmeye başlanmıştır. Ayrıca Medine "şehir", *medenî* de "şehirlî", yani şehrin kurallarına göre yaşayan *uygar insan* demektir.

Bu metinden Avf oğulları Yahûdileri ile müminlerin bir arada yaşayan bir “ümme” olduğu,(1987:59) Yahûdilerin kendi dinlerinde, müminlerin de kendi dinlerinde *serbest* oldukları; ancak haksızlık ve zulüm yapmamaları gereği belirtilmiştir. Ayrıca Neccar Oğulları, Haris Oğulları, Saide Oğulları, Cuşem Oğulları, Sa’leb Oğulları’nın da, Avf Oğulları Yahûdileri gibi aynı haklara sahip oldukları ayrıca belirtilmiştir. Cefne kabilesi, Salebiler ve Suteybe Oğulları da aynı haklara sahip olarak ayrı ayrı maddelerde belirtilmiştir.(1987:59).

Günümüzdeki bir çok ülkede olduğu gibi İsrail-Filistin arasında da kan ve göz yaşlarına neden olan anlaşmazlıkların bütün dünyayı yıllardan beri ne kadar uğraştırdığı ve huzursuz ettiği göz önüne alınırsa, bin dört yüz yıl önce, ilk Müslümanların Yahûdilerle bir arada hoşgörü içerisinde yaşamalarına imkan tanıyan bu belge, o dönem açısından da *bir reform paketi* sayılabilecek kurallar ve müeyyideler getirmiştir. Asırlardır devlet nedir bilmeyen, kabile içi dayanışma ve kabileler arası rekabet ve mücadele mantığı ile yaşayan bu insanlar, bu anlaşma ile barış ve hoşgörü içerisinde bir arada emniyet içinde yaşamaya başlamışlardır. Anlaşmaya imza atan taraflar arasında suç işlenmediği takdirde, Medine ve civarında oturanlar, savaşta ve barışta böylece birbirlerinin inançlarına ve haklarına saygılı olarak, hep birlikte güvenlik altına alınmışlardı.

İşte bu tecrübe, günümüzde bir devlet içerisinde yaşayan değişik unsurların *bir tür sözleşme sonucu oluşturulan bir devlet yapılanması içerisinde vatandaşlık* haklarının Hz. Muhammed tarafından on dört asır önce nasıl yapıldığı ve tatbik edildiğinin eskimez bir şahididir. Hz. Muhammed, böylece yüzlerce yıl önce farklı kabileler ve farklı din mensupları arasında insan haklarının her şeyin üzerinde tutulduğu bir toplum modeli oluşturmuştu. Ayrıca O, oluşturmuş olduğu bu modelin zamanın değişmesi ve insanların ihtiyaç ve maslahatları göz önüne alınarak gelecek nesiller tarafından geliştirilerek devam ettirilmesini de hedeflemişti. Hz. Muhammed, bütün çağların en büyük *model insanı* olarak, ömrü boyunca aralarında yaşadığı ve yönetimlerini üslendiği insanların barış ve adalet içerisinde yaşayabilmelerinin en büyük savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. O, âdil, bilgili ve erdemli insanlardan oluşan, bir birine karşı hoşgörülü ve barışçıl bir "insanlık ailesi"nin özlemi içerisinde olmuştur. Vahşet ve cehaletten medenî bir toplum oluşturan O büyük insanın yaşadığı dönem, bu nedenle "**Asr-ı Seâdet**" olarak nitelenmiştir.

Burada bir hususu belirtmek istiyorum: Hz. Muhammed'in Medine'de çeşitli Arap kabileleri, Muhâcirler ve Ensâr ile Yahûdiler arasında gerçekleştirdiği bir çeşit vatandaşlık hakları temelli anlaşmayı yine Yahûdiler bozmuşlardı. Rivâyete göre Kaynuka Oğullarından yaşlı bir Yahûdi, Medine'nin iki büyük Arap kabilesi olan Evs ve Hazreç kabilelerinden oluşan Ensâr Müslümanları arasındaki kardeşlikten çok rahatsız olmuştur. Bu yüzden sesi güzel olan ve güzel şiir okuyan bir gence, Ensâr bir arada otururken, İslâm'a girmeden önce yaptıkları son savaşta (Buas) iki tarafın birbiri aleyhine yazdıkları suçlama ve aşağılama içeren şiirlerden okumasını tembih etti. Bu genç de aynısını yaptı ve orada oturanları geçmişe götüren ve (kabilecilik-ırkçılık) damarlarını kabartan şiirlerden beyitler okudu. Bunun üzerine her taraf, kendileri ile ilgili kısımlar okudukça alkışlamaya başladılar. Daha sonra bu iki kabile aynen Câhiliye Dönemi'nde olduğu gibi birbirlerine bağirmaya başladılar. Sonunda her kes

kendi taraftarlarına “silahlanın!”, diye bağırma ve hakaret etmeye başladılar. Ardından Medine dışındaki kayalıklara gidip savaşmaya karar verdiler. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verildi. Peygamberimiz derhal onların yanlarına gelerek, "Allah, Allah! Sizler câhiliye döneminizdeki gibi mi davranmaya başladınız" aranızda olmama, Allah'ın sizi doğru yola ulaştırmakla şereflendirmiş, sizi putperestlikten, küfürden koruyarak kalplerinizi birleştirmiş olmasına rağmen hala bunu mu yapıyorsunuz" diyerek onlara nasihat etmeye başladı. Ensârın bu iki büyük kabilesi, hata ettiklerini anlayıp yaptıklarından pişman olarak, ağlaşmaya başladılar. Tekrar kucaklaştılar ve Peygamber'le birlikte Medine'ye döndüler. (Bkz. Lings, :2006, 135-136). Dikkat edilirse, insanların en hassas oldukları ve çabucak galeyana gelerek büyük bir taassupla bağlandığı konuların başında kabilecilik, kavmiyetçilik, ırkçılık vardır. Halbuki İslâm, bu tür taassupları ortadan kaldırmak ve önce bütün inananlar arasında kardeşlik, farklı inanç ve kültürel kodlara sahip olanlar arasında da birlikte yaşama duygusunu yerleştirmek için gönderilmiştir. Zira bütün insanlar Hz. Peygamber'in sıkça dile getirdiği gibi Hz. Adem'in çocuklarıdır. Kur'ân-ı Kerim'de de bir âyette şöyle buyrulur: "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişliden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, (kötülüklerden) en çok korununuzdur (takvâ). Allah bilendir ve haber alandır."(Hucûrât (49):13).

Teolojik açıdan İslâm'ın bu konudaki hedefi, insanlar arasında saygı ve hukuk çerçevesi içinde yaşamaktır; onlar arasında ayrışma değil birleşme, savaş değil barışı egemen kılmaktır. İslâm'ın asıl hedeflerinden biri de insanların Allah'a kul olmalarını sağlayarak, onları gerçek anlamda hürriyetlerine kavuşturmadır. Ama bir takım zümreler, yüzyıllardan beri insanların bu hürriyetlerini şunun bunun adına ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Akıl, din can, mal ve namus kavramları her fert için korunması gereken en doğal haklardır. İslâm da zaten bunu temin etmek üzere gelmiş bir dindir. Hz. Muhammed de her insana, insan olması hasebiyle daima en büyük değeri vermişti. İşte ondan sonra yüzyıllarca Müslümanlar, kurmuş oldukları devletlerde buna büyük önem vermişler; hiçbir farklı unsura zulmetmemişlerdir. Haksızlığa sapma durumunda ise diğer insanların hak ve hukukunu korumak için gerekli yaptırımları da uygulamışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin altı kûsur asırlık döneminde bunun bir çok örnekleri vardır.

2. Hz. Muhammed'in Vedâ Hutbesinde İnsan Hakları

Yukarıda yorumladığımız Müslümanlarla ğayr-ı Müslimler arasında gerçekleştirilen ilk yazılı anlaşma maddelerinin bizzat Yâhûdiler tarafından bozuluncaya kadar, o bölgede yaşayanların bu günkü vatandaşlık kavramına benzer bir ümmet olarak kabul edildiğini belirtmiştik. Yine insan haklarının ve Müslümanlar arasında oluşturulması ve uyulması hayati önem arz eden temel ilkeler, Hz. Muhammed tarafından, vefatından kısa bir süre önce irâd ettiği Vedâ Hutbesinde son şeklini almıştır. (ez-Zebîdî, :1981, X, 395-396 vd).

Hz. Muhammed, son haccından (Vedâ Haccı) sonra yaptığı konuşmasında binlerce insanın karşısında bu erdemli ve medenî toplum özlemini çok etkili cümlelerle ifade etmiştir. İslâm tarihinde "Vedâ Hutbesi" olarak anılan bu konuşma metninin günümüz açısından yeniden yorumlanmasının yararlı olacağını düşünüyoruz.

Hiz. Peygamber'in, hicri 10. yılda yaptığı Vedâ Haccı'ndan sonra sayıları yüz on dört bini bulan hacıya hitaben gerçekleştirdiği bu son hutbesinde, O, bundan sonra bir daha hacedemeyeceğini ve vefatının yaklaştığını imâ etmiştir. Kısa bir süre sonra Hiz. Peygamber'in hastalanarak yatağa düşmesi ve birkaç gün sonra gelen vefâtı bu imânın gerçek olduğunu ortaya çıkarmıştır. İşte müslümanlar bu hacca Vedâ Haccı, bu hac esnasında O'nun verdiği hutbeye de Vedâ Hutbesi dediler. Kaynaklarda Vedâ Hutbesi'nin az çok ayrıntı kabilinden bazı farklı varyantlarına rastlanmaktadır. Fakat genel ilkeleri ve vurguları ile ilgili her hangi bir farklılık söz konusu değildir. Bu hutbenin tamamının Vedâ Haccından sonra aynı yer ve zamanda değil de farklı zaman ve mekanlarda gerçekleştirilen hutbelerin bir araya getirilmiş son şekli olduğu da söylenir. Buna göre bu hutbe, Arafat ta, Mina'da ve bir gün sonra yine Mina'da olmak üzere Arafe günü ile bayramın birinci ve ikinci günlerinde parça parça irad edilmiştir. Değişik yer ve zamanda irade buyurulduğu için de hutbe, birçok kişi tarafından birbirinden farklı şekillerde rivâyet edilmiş; kişinin ya da grubun duyduğunu diğerleri işitmediğinden, hutbenin tamamının biraraya toplanmasında bu farklı rivâyetlerden yararlanılmış ve daha sonraki yıllarda bu üçü, aynı yer ve zamanda buyurulan hutbe gibi tek bir hutbe olarak bir araya getirilmiştir.(ez-Zebîdî, 1981: X, 395-396; <http://www.enfal.de/itarih28.htm>; <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.a> sp; http://tr.wikisource.org/wiki/Veda_Hutbesi).

Hiz. Muhammed, Câhiliye Dönemi'nden kalma, insan haysiyetiyle bağdaşması mümkün olmayan, fert ve toplum huzurunu bozmaya yönelik her türlü âdeti kaldırmış ve bu uygulamaları da ilk önce kendi şahsı ve ailesi üzerinde tatbik etmiştir. Mesela ilk kaldırdığı **kan davası** amcası Hâris'in oğlu Rebiâ'nın kan davasıdır. Rebiâ, Sa'd oğullarından Hüzeyl tarafından öldürülmüştü. Yine ilk kaldırdığı **tefecilik** amcası Hiz. Abbas'ın borçlandırmalarıdır. Abbas'a **faiz** (ribâ) ödemesi gereken kimselerden bu borçlar alınmamıştır. Borçluların, yalnızca aldıkları anaparayı ödemeleri gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca **emânete riâyet** edilmesi, kefil olanın bu **kefalet sorumluluğunu** yerine getirmesi, **kadınların haklarının** çiğnenmemesi, zira onların Allah'ın birer emaneti olup, Allah adına söz vererek nikâh altına alındıklarını; kadınların kocaları üzerinde olduğu gibi, kocaların da kadınlar üzerinde hakları bulunduğunu bildirmiştir.

Kölelere gelince: Dünyanın her tarafında yüzyıllardan beri insanlar "hür" ve "köle" olmak üzere iki büyük katmana ayrılmış ve bu yapı artık kemikleşerek normal ve doğal bir durum haline almıştı. Hatta o zamana kadar köleliğin kaldırılması veya bunlara insanca muamele edilmesi gerektiğine dair, insanların kafasında en küçük bir düşünce bile yoktu. Köleler bile bu durumlarının dışında bir hayatı, yani hür bir yaşam tarzını belki tasavvur bile edemiyorlardı.

İşte, Vedâ Hutbesi'nde sevgili Peygamberimiz, "kölelere sahiplerinin yediklerinden yedirip, giydiklerinden giydirmelerini, onları ağır iş ve eziyete maruz bırakmamalarını, çünkü bunların da Allah'ın kulları olduklarını" tembih etmiştir. Herkesin Rabbinin bir, babalarının Hiz. Adem (a.s.) olduğunu, Adem Peygamberin de topraktan yaratılmış olduğu (Hamidullah, 1956: 362). gerçeğini bir kez daha hatırlatarak hiç kimsenin gurur ve kibire kapılmamasını ifade etmiştir. Şeref ve üstünlüğün mal-mülk ve evlat bakımından değil, takva ve fazilet yönünden olduğunu(Hamidullah, 1956: 362), bu nedenle kimsenin kimseye haksızlık etmemesi ve haksızlığı da boyun eğmemesi

gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, insanların da kendi nefisleri üzerinde hakları bulunduğunu ve insanın kendi nefesine de zulmetmemesi gerektiğini ilan etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s) herkese düşen **miras** paylarının Kuranda bildirilmiş olduğunu, *miras bırakacak olanların ayrıca vasiyet etmelerine hacet olmadığını* bildirerek; (Hamidullah, 1956: 362) mal ve mülkün belirli ellerde toplanıp diğerlerinin mahrum bırakılmalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Böylece O'nun tarafından **toplumsal barış** ve iktisadi refah düzeninin temelleri atılmıştır.

Bu hutbede her cana kıyan kâtilin kendi suçundan sorumlu olduğu, bunların suçlarının cezalarını çocukları veya akrabalarının çekemeyeceği bildirilmiştir. İnsanlığın yeni yeni ulaşmaya başladığı, fakat hâlâ tam olarak yerleştiremediği gerçek adli haklar, 1400 sene önce bu hutbeyle ortaya konmuş ve bu kuralları bizzat Hz. Muhammed uygulamış ve uygulatmıştır.

Peygamber Efendimiz, hutbesinin sonunda orada bulunan yüz binin üzerindeki topluluğa şöyle bir uyarıda daha bulunmuştur: “Ey insanlar... Yarın(Kıyamet günü) beni sizden soracaklar. Ne dersiniz? Risaletimi tebliğ etmiş oldum mu? Orada bulunan yüz binin üzerindeki insan topluluğu hep bir ağızdan “evet yemin ederiz ki tebliğ ettin” diye şahadette bulundular. Sevgili Peygamberimiz bunun üzerine, parmağını o mahşeri kalabalık üzerine çevirerek, yüce Allah’a karşı üç kez “Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab!” diyerek sözlerini bitirmiştir. (Hamidullah, 1956: 362).

Asırlardır süren köhnemiş adetleri ortadan kaldırarak, büyük bir inkılab (devrim ve değişim) gerçekleştiren Hz. Muhammed kendisine inanmış olsun olmasın kendi dönemindeki bütün insanlar arasında mal, can ve namus güvenliği getirmiş, fertler arasında bir sömürü ve köleleştirme uygulamasının aracı olan ribayı kaldırmış, böylece zayıfların güçlüler, yoksulların da varlıklılar tarafından sömürülmesine başından beri karşı çıkan Hz. Muhammed bu söyleviyle de bunları kesin olarak yasaklamış olduğunu açıkça herkese ilan etmiştir. O günün dünyasında yürürlükte olan kölelik uygulamalarına aykırı olan, kölelere ve işçilere insanlık dışı her türlü uygulamayı ortadan kaldırarak, bütün mazlum ve sömürülen kesimlerin kaybettikleri insani değerlerini yeniden kazanmalarını ve bunların da hür insanlar gibi yaşayabilmelerine ve giderek bütün insanların özgür ve barışçıl bir ortamda huzur içinde yaşamalarına zemin hazırlamıştır. Kadınların da erkekler arasında bir devir teslim aracı olarak kullanılmaları ve alınıp satılan bir meta olmaları yasaklanarak, onlara insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürme hakkı teslim edilmiştir. Kabileler arasında devam eden kan davaları reddedilmiş, hürmet edilmesi gerekli aylar belirtilmiş, kavmiyetçilik, ırkçılık ve kabile taassupları yasaklanarak, insanların insan olma bakımından ve hukuken eşit oldukları gerçeği belirtilmiştir.

Vedâ Hutbesi, İslâm Dini'nin ilahi dinlerin en sonuncusu olduğunun ve dinlerin artık tekâmül ettiğinin bir belgesi olduğu gibi, evrenselliğinin de en önemli kanıtıdır. Çünkü bu hitap, sadece orada olanlara değil, hedef kitle olarak bütün insanlık ailesinedir. Zorlayıcı değil kolaylaştırıcı, kötileyici değil güzelleştirici, yorucu değil dinlendiricidir. İnsan fitratını aşıcı değil; fitratına uygun ve kendini geliştirici, hazırlayıcı ve hatırlatıcı nitelikte bir söylevdir.

İslâm'dan önce Araplar kadına genellikle çok kötü davranıyorlardı. Sözelimi kocası ölen kadını onun miras bıraktığı bir mal olarak görüyorlardı. O kadın istemese bile ölen kocasının yakınları tarafından onunla evlenme veya onu başkasıyla evlendirme hakkına sahip olduklarını düşünüyorlar ve bunu uyguluyorlardı. Sahipli sahipsiz birçok kadından menfaat sağlama yoluna gitmeyi bir hak olarak kabul ediyorlardı. Oysa Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'an'ı Kerim o zamandan itibaren kadınlara "inkılab" niteliğinde haklar vererek onu hak ettiği konuma yükseltmiştir. Aşağıda mealini vereceğimiz âyet bunlardan biridir: "Ey İnananlar! Kadınlara zorla mirasçı olmaya kalkmanız size helal değildir. Apaçık hayâsızlık etmedikçe onlara verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın. Onlarla güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, sabredin, hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir."(Nisa Süresi 19).

Ayrıca kadına "mehir" hakkı tanımıştır. Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alır mısınız? (Nisa Süresi (4): 20).

İslâm'da erkek evleneceği kadına mehir adıyla bir mal verir. Bunun miktarı örf, adet ve emsâlâ göre tayin edilir. Mehir kadının hakkı, onun özel malıdır. Peşin verilmemiş ise kocasının boşaması veya ölmesi halinde kadına derhal ödenmesi gerekir. Erkeklerin çeşitli yollar ve hilelerle bu hakkı kısmen veya tamamen yemeleri ve verdiklerini zorla geri almaları meşru değildir.

Kur'an'da Bakara süresinin 220 ile 241'ci âyetleri (22 âyet) hep kadınların haklarından bahseder. Ayrıca Nisa süresinin ilk 25 âyeti kadınların hak ve hukukunu ayrıntılarıyla açıklar.

Bakara süresinin 187, 228 ve 223 âyetleri de erkeğin kendi hanımı üzerindeki haklarını açıklamaktadır.

Bu gün ülkemizin bazı yerlerinde kadınlarımızı ve kızlarımızı istemedikleri kimselerle zorla evlendirme ve kadına kötü muameleler ve gelenekler, aslında İslâm dininin kesinlikle karşı çıktığı kötü adetlerdir. Fakat ne yazık ki bu adetler sanki dinden kaynaklanan hususlarmış gibi uygulanmaya çalışılmakta ve çok yanlış olarak buna "töre" denmektedir. Oysa töre kavramı bizim toplumumuzda yüz yıllardan beri devam eden, doğru ve güzel geleneklerimiz için kullanılan bir kavramdır. Dolayısıyla içeriğinde insan onuruna yaraşmayan, akıl ve bilim dışı kötü adetlere töre denilerek töre kavramının içerisini boşaltmaya kimsenin hakkı olmasa gerektir.

Peygamberimizin oluşturduğu bu birlikte yaşama tecrübesini Müslümanlar daha sonraki dönemlerde asırlarca başarılı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Müslümanlar tarafından kurulmuş olan bütün devletlerde her türlü inanç mensubu huzur ve emniyet içinde bir arada yaşayabilme imkanına kavuşturulmuştur. Aslında gelişmiş dediğimiz demokrasilerdeki bu birlikte yaşama imkanını Müslümanlar yüzyıllarca uygulamışlardır. İşte bu nedenle Müslümanlar bu tecrübeyi çok önceden beri bilmektedirler. Batının aynı dine hatta aynı millete mensup oldukları halde farklı mezheplere tahammül edememeleri ve bir birlerini bu nedenle giyotinlerde kurban

etmelerinin tarihi çok da eski değildir. Batılıların yakın zamanlara kadar girdikleri yerlerdeki farklı kültürleri nasıl soykırımı uğrattıkları tarihî belgelerle ortadadır. Şüphesiz onlara bu acımasızlığı ve farklılıklara tahammülsüzlüğü kutsal kitapları İncil söylemiyor. Onlar, İncil'deki Hz. İsa'nın sevgi ve merhamet dolu sözlerini geçmişte ve günümüzde çeşitli saiklerle bazen unutmış görünmektedirler.

Batılılar, on dokuzuncu asır başlarından beri, Müslümanların yüzyıllardır uyguladığı birlikte yaşama ve farklılıklara hoşgörü ile bakma kültürü ile örtüşebilecek kararlar almaya ve bunu Demokratik standartlar çerçevesinde uygulamaya büyük önem vermektedirler. Vatikan Kilisesi de 1962-65 yılları arasında II. Vatikan Konsili'ni toplayarak artık Hristiyan düşüncesinde öteki inançlara ve farklılıklara anlayışla bakılmasının gereğini "Nostra Aetate" isimli deklarasyonla şöyle ifade etmişlerdir:

"Asırlardır Hrisityanlarla Müslümanlar arasında birçok kavga ve anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Şimdi bu kutsal Konsil, bütün herkesi geçmişte unutmaya çağırır ve karşılıklı anlayışı gerçekleştirmek için samimi gayret göstermeye teşvik eder; bütün insanlığın menfeati için onları hep beraber barışı ve sosyal adaleti oluşturmaya, hürriyeti ve ahlaki değerleri korumaya davet eder." (Bkz. Güngör; 1997: 78; Altaş, 2005:265.

Asırlarca farklı kültür ve inanç mensuplarına kucak açmada, mazlum halklara kendi vatanında yer verme ve ekmeğini onlarla paylaşmada Müslümanlar örnek olmuşlardır. Ama aynı Batıda son zamanlarda Müslümanlar arasında çeşitli etkenlerle veya tahriklerle ortaya çıkmış olan bir takım unsurlar bahane edilerek, İslâm'a ve bütün Müslümanlara karşı bir İslam karşıtlığı veya korkusu (İslamofobi) yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun ortadan kalkması için, bütün kesimlerin hukukî açıdan İslâm'ın asıl hedeflerinin neler olduğunu doğru ve tarafsız kaynaklardan iyi öğrenmesi büyük önem arz etmektedir.

Üzerinden bin dört yüz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, geçerliliğini koruyan ve insanlık var oldukça tebliği eskimeyecek olan Hz. Muhammed (as)'in Vedâ Hutbesindeki ilkeler, kaynağını Kur'an'dan alan *Muhammedî yorumun* ölmez bir şaheseridir. İslâm Konferansı Teşkilatı, Kur'an ve Sünnet'e dayanarak ve Vedâ Hutbesindeki ilkeleri de dikkate alarak İslâm'da insan hakları konusunda Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne 1979 yılında "Meşru'-i Vesikât-i Hukuk ve Vâcibâti'l-İnsâniyye fil-İslâm" adıyla sunduğu raporun ana başlıklarında yukarıdaki hususlar maddeler halinde açıklanmıştır.

Bu haklar özetle şunlardır:

Her İnsanın Yaşama Hakkı, Her İnsanın Hürriyet Hakkı, İnsanlar Arasında Eşitlik Hakkı, İnsanların Adalete Başvurma Hakkı, Sanıkların Adil Bir Yargılamayı Talep Hakkı, Her Vatandaşın Kötü Yönetimlerin Baskısından Korunma Hakkı, Her insanın İşkenceden Korunma Hakkı, Vatandaşların Düşüncesini İfade ve Bilgilendirilme Hakkı, İltica/Sığınma Hakkı, Her Bireyin Genel Yaşantıya Katılım Hakkı, Düşünme, İnanma ve İfade Hakkı, Dini Hürriyet Hakkı, Propaganda Hakkı, Ekonomik Haklar, İşçi Hakları, Hayatın Sıkıntılarına Kendi Başına Karşı Koyma Hakkı, Aile Yuvasını Koruma Hakkı, Özel Himaye Hakkı, Kadınların Hakları, Eğitim Hakları, Göç ve İkâmet/Yerleşim Hakları. (Bkz.http://www.kemalozer.com/belgeler/islaminsanhaklari.doc)

19 Eylül1981–21 Zilkade1401 tarihinde Birleşmiş Milletlerce de kabul edilen bu beyannâme Arapça, Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanmıştır. Türkçeye Ahmet Akgündüz kazandırmıştır. Bu belgeyi, güncel deyimle biz “İslâm’da İnsan Hakları Beyannamesi” olarak adlandırabiliriz.

Sonuç

Hz. Muhammed’in 1400 yıl önce Allah’tan getirdiği ve uygulamasını bizzat kendisinin başlattığı ilahi kaynaklı insan haklarına, insanlık ancak günümüzden yarım asır önce varmaya çalışmıştır. Şu anda dünyanın birçok yerinde kendi çıkarları insanlık onuruna asla yakışmayan muamelelerde bulunan küresel güçlerin insan haklarını hiçe saymalarını vicdan sahibi insanlar büyük üzüntü ile izlemektedir. Özellikle Müslümanların yaşadıkları bölgelerde yapılan zulümler bu bildirgeye imza atanların samimiyetlerini artık tartışılır hale getirmektedir. Hâlbuki İslâm Dini kendi müntesiplerine olduğu gibi diğer bütün dini ve etnik unsurlara karşı hak ve adalet ölçüleri içerisinde davranmayı bir dini vecibe saymıştır.

Bütün ilâhî dinlerin devamı ve tamamlayıcısı olan İslâm, dünyada insan haklarının korunması için gönderilmiş bir dindir. Kur’an-ı Kerim ve Hadîs-i Şerîflerde bildirilen insan haklarına dair prensipler, özellikle Asrı Saadet Dönemi’nde en güzel şekilde uygulanmıştır. Daha sonraki dönemlerde bazı yöneticiler eliyle Peygamberî söylemlere aykırı olarak bir takım haksız uygulamalar olunmuş ise de, böylesi durumlar İslâm tarihi içerisinde özellikle Emevî ve Abbâsîlerin bazı dönemlerindeki siyâsi nitelikli uygulamalar olarak görülmeli, kesinlikle İslâmın söylemine mal edilmemelidir. Çünkü İslâm’ın asıl hedefi, insanlar arasında ayırım gözetmeksizin; onların onurunu ve hukukunu her durumda ve her zaman korumaktır.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah (2005). *"Çokkültürlü Din Eğitimi Modeli Geliştirmede İşlem Basamakları İçin Bir Deneme"*, Kültürel Çeşitlilik ve Din (Ed. Remziye Yılmaz), Ankara: Sinemis Yay.
- Atay, Hüseyin (2001). *İslam’ı yeniden anlama*, Ankara: Atay ve Atay Yayınları.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, (t.y.). *el-İktisad Fi’l-İ’tikad*, Kahire.
- Güngör, A. İ. (1997). *Vatikan, Misyon, Diyalog*, Ankara:Töre Yayınları.
- Hamidullah, M. (1987). *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye li’l-‘Ahdi’n-Nebevîyyi ve’l-Hilâfeti’r-Râşide*, (6.Baskı), Beyrut.
- Hamidullah, M. (1999). *İslâm’a Giriş*, Çev.Cemal Aydın, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,
- Lings, Martin (2006). *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, (Çev. Nazife Şişman), İstanbul: İnsan Yay.
- Umara, Muammed (1992). *İslâm Ve İnsan Hakları*, İstanbul: Denge Yay.
- ez-Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtif (1981). *Tecrîd-i Sârih Tercemesi*, Mütercim ve Şârihi: Kâmil Mirâs, Ankara: Diyanet İşleri Bşk. Yay.
- <http://www.kemalozer.com/belgeler/islaminsanhaklari.doc>